

DIN ISTORICUL FONDĂRII ȘCOLII ROMÂNE DIN ROMA: TRATATIVELE PENTRU OBTINEREA COMPLEXULUI ABAȚIAL CISTERCIAN SANTA SUSANNA (1920-1923)

Veronica Turcuș

Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca

Inițiativa fondării unui institut român la Roma, care să ofere tinerilor studioși, în primul rând arheologi, istorici sau literați, posibilitatea specializării în sfera lor de cercetare și a contactului cu ultimele noutăți în domeniu și să permită completarea informațiilor documentare de bază ale istoriografiei naționale cu datele păstrate în arhivele romane și italiene, rămâne în mod indiscutabil legată de personalitatea lui Vasile Pârvan. În perioada în care istoricul se specializa în Germania, a efectuat un sejur de trei luni în Italia, în anul 1908, din motive de sănătate¹. De atunci datează interesul său pentru modelul de institut la a cărui înființare va contribui nemijlocit la începutul anilor '20, alături de Nicolae Iorga. La Roma, Vasile Pârvan a frecventat Institutul Arheologic German, prototipul tuturor instituțiilor de acest fel fondate la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în capitala Italiei. Întemeiat încă din anii 1827-29 ca un Institut de corespondență arheologică, a fost transformat pe principiul unei Școli (deci al unei instituții de studii superioare de perfecționare și cercetare) în anul 1886. Meticulozitatea pozitivismului german, remarcabilă în sfera arheologiei, a conferit acestei instituții romane un prestigiu care rivaliza cu cel al celebrei Școli Franceze din Roma, organizată pe aceste principii din 1881, dar care se bucura de o tradiție mult mai îndelungată ca Academie de Belle Arte. Așa cum rezultă din corespondența redactată de Pârvan în lunile respective și adresată profesorilor săi sau prietenilor, Institutul Arheologic German din Roma l-a impresionat, posibilitatea de a consulta biblioteca instituției fiind deosebit de utilă cercetărilor sale în sfera istoriei antice².

În anii specializării postuniversitare a tânărului Pârvan trebuie căutată, deci, preferința savantului de mai târziu pentru susținerea unor proiecte care aveau în vedere înființarea unui Institut român de studii superioare, axat pe arheologie, în sânul Cetății Eterne.

---

¹ Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 54-60.

² *Ibidem*, p. 55.

Una dintre inițiative, rămasă din păcate doar pe hârtie, a fost cea conturată în anii 1912-14, care i-a reunit pe arheologul Vasile Pârvan, pe filologul și bibliofilul Ioan Bianu, precum și pe scriitorul și diplomatul Duiliu Zamfirescu, toți trei la vremea respectivă membri ai Academiei Române, personalități de marcă ale culturii românești, care au cointerestat Legațiile română și italiană, de la Roma, respectiv București, reprezentate atunci de miniștrii Diamandi și Fasciotti³. Momentul ales era în directă legătură cu Expoziția Universală de la Roma din anul 1911, care celebra o jumătate de secol de unitate italiană și urmărea promovarea ideii de Roma-capitală, cultivată în toate aspectele ei, inclusiv cel al metropolei culturale cosmopolite, destinată să adăpostească instituțiile științifice și artistice ale celorlalte națiuni europene⁴. Un prim pas la nivel edilitar a fost făcut cu ocazia expoziției, când Marii Britanii i-a fost concesionat terenul unde fusese construit pavilionul englez, care a impresionat prin modelul său neoclasic, pentru a construi un edificiu propriu-zis destinat Școlii, dar și unei Academii de Arte Frumoase, urmând să reproducă exact butaforia prezentată cu ocazia evenimentului⁵. Concesiunea s-a făcut pe un teren din apropierea Villei Borghese, vechea reședință estivală a cardinalului Scipione Borghese, deschisă publicului din 1903, prin contribuția case regale italiene care a răscumpărat terenul, sub numele de Villa Umberto I. Un teren similar, cel pe care se ridicase pavilionul Statelor Unite, urma să fie concesionat guvernului român de Primăria Romei, pentru construirea unui institut de studii superioare, însă inițiativa nu a fost dusă la bun sfârșit.

O altă încercare de fondare a unui institut român în capitala Italiei datează din anii Primului Război Mondial, când proiectul întemeierii unei școli superioare la Roma s-a împletit – cel puțin în încercarea de a identifica un spațiu comun pentru tinerii studioși – cu planul înființării unui colegiu ecleziastic românesc promovat de prelatul transilvănean greco-catolic Vasile Lucaciu⁶. Necesitatea stabilirii unui colegiu român

³ Idem, *Proemio*, „Ephemeris Dacoromana”, Roma-București, 1923, 1, p. V.

⁴ Vezi pentru detalii *Esposizione Internazionale di Roma. Catalogo della Mostra di Belle Arti*, Bergamo, Istituto Italiano d'Arti Grafiche, 1911, 432 p. + CCLII il.; Comitato esecutivo per le feste commemorative del 1911 a Roma, *Guida Ufficiale delle esposizioni di Roma. Internazionale de Belle Arti, Regionale ed Etnografica, Archeologica, D'Arte Retrospectiva, Del Risorgimento, Del Cinquantenario*, Roma, G. Bertero & C. – A. Franchini – A. Guglielmi – A. Liebman & C. Editori, 1911, 256 p.

⁵ *Bernard Ashmole. 1894-1988. An Autobiography*, edited by Donna Kurtz, Oxford, Oxbow Books, 1994, p. 27-28.

⁶ Vasile Lucaciu (1852-1922), teolog și om politic român, unul dintre autorii și susținătorii proiectului mișcării memorandiste de la sfârșitul secolului al XIX-lea și un factor activ al luptei naționale a românilor din primele decenii ale secolului trecut. În calitate de președinte al Ligii culturale pentru unitatea politică a tuturor românilor a militat activ pentru dobândirea drepturilor naționale și statale ale românilor de pe teritoriul Dublei Monarhii, fiind un adept al soluției pe care o reprezenta războiul de partea Antantei. Pe această linie se înscriu acțiunile sale din anii 1917-1919 în Statele Unite ale Americii, Franța, Italia și Elveția, unde a desfășurat o campanie propagandistică în favoarea României. În contextul intrării S.U.A. în război de partea Antantei în aprilie 1917, Brătianu a întrevăzut potențialul românilor aflați în afara granițelor țării și rolul pe care îl pot juca în susținerea poziției României, așa că a trimis în aprilie 1917 o Misiune patriotică națională neoficială în S.U.A., avându-l în frunte pe Vasile Lucaciu. Acesta a desfășurat o activitate remarcabilă peste ocean, până în primăvara anului 1918, după care și-a concentrat eforturile în organizarea românilor din Franța, rezultatul imediat fiind constituirea, la 6 septembrie 1918, a Consiliului

la Roma, destinat pregătirii viitorilor preoți greco-catolici, a emers pregnant în anii

Național Român, avându-i în frunte pe Vasile Lucaciu și Ioan Cantacuzino. Acest organism era menit să coordoneze interesele și acțiunile pronunioniste ale românilor din Franța, Italia și Statele Unite, una dintre primele sale inițiative fiind redactarea unui *Apel la unitate*, publicat de ziarele de propagandă românească din țările respective la începutul lunii octombrie 1918, în care se protesta împotriva soluției federalizării Austriei. În cadrul Consiliului Național al Unității Române, al cărui comitet definitiv a fost ales la 3 octombrie 1918, președinte fiind Take Ionescu, Vasile Lucaciu a fost ales vicepreședinte (alături de O. Goga, C. Angelescu și I. Th. Florescu) și a devenit un factor activ al afirmării aspirațiilor naționale ale românilor, în contextul în care se solicita recunoașterea sa ca for oficial menit să reprezinte interesele României. Pe aceeași linie s-a înscris misiunea sa din Italia, desfășurată din decembrie 1918 până în primăvara anului 1919, apoi cea din Elveția, din vara aceluiași an. În Italia, Vasile Lucaciu a coordonat acțiunile de propagandă românească promovate de Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat și Bucovina, organizat sub președinția lui Simion C. Mândrescu la 19 iunie 1918, principalul obiectiv fiind organizarea Legiunii Române din Italia. La 5 decembrie 1918, respectiv la 26 ianuarie 1919, prin două ceremonii publice desfășurate la Marino, respectiv în Piazza di Siena din Villa Borghese, regimentele Legiunii Române din Italia, aflate sub comanda generalului Ferigo, fost atașat militar al Italiei la București, au fost omagiate prin decorarea unora dintre militari și prin slujbe religioase de sfințire a drapelului tricolor, cu participarea ministrului de Război al Italiei, a ambasadorului S.U.A. la Roma, Nelson Page, a reprezentantului nostru acolo, Al. Lahovary, liturghia fiind săvârșită de părintele Lucaciu. În perioada misiunii sale la Roma, Vasile Lucaciu a stabilit contacte cu oameni politici italieni, a pătruns în saloanele înaltei aristocrații romane și a vizitat diferite autorități ale administrației italiene, stimulând o vie simpatie pentru cauza României. Jurnale precum „L'Italie” (citit de toate ambasadele străine și de oficialii curiei romane) sau „Il Tempo” și-au deschis paginile unor articole în favoarea românilor din Ardeal, Bucovina și Basarabia, susținând în special revendicările românești în Banat, în condițiile în care pretențiile iugoslavilor luaseră proporții semnificative, receptate cu răceală în Italia. De altfel, misiunea părintelui Lucaciu la Roma se baza și pe sprijinul constant oferit de înalta ierarhie a Sfântului Scaun, sprijin fondat pe relații personale consolidate încă din vremea studiilor pe care preotul transilvănean le urmase la Roma, în anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea. Atunci se pare că l-a cunoscut pe Mariano Rampolla del Tindaro (1843-1913), viitor cardinal și secretar de stat al papei Leon al XIII-lea între anii 1887-1903. În perioada în care cardinalul Rampolla era secretar de stat, Lucaciu a conlucrat cu Giacomo Della Chiesa, viitorul papă Benedict al XV-lea, atunci „sostituto della Segreteria di Stato”, în diverse probleme politice și ecleziastice. Tocmai în virtutea acestor vechi amiciții personale, părintele Vasile Lucaciu a fost trimis în misiune la Roma la sfârșitul lunii decembrie a anului 1914 (în condițiile în care Benedict al XV-lea tocmai fusese ales papă, la 3 septembrie 1914), prelatul român având întâlniri acolo – în decursul lunii ianuarie a anului 1915 – cu oficiile Congregației De Propaganda Fide, cu cardinalul secretar de stat Ferrata, iar la 18 ianuarie fiind primit în audiență de suveranul pontif. Cu această ocazie papa a încurajat demararea procedurilor pentru stabilirea de relații diplomatice între România și Sfântul Scaun, evoluție desăvârșită după război, în 1920. De pe aceste poziții a sprijinit părintele Lucaciu inițiativa fondării unui colegiu ecleziastic la Roma, demersurile sale din 1920 fiind susținute împreună cu proaspăt numitul nostru ministru pe lângă Scaunul Apostolic, D. Pennescu. Pentru detalii vezi *O mare serbare românească la Roma*, „România Mare. Foaia voluntarilor și soldaților români din Franța”, Paris, 1919, 2, nr. 31, 15 februarie, p. 1-2; *Plecarea Legionarilor Români din Italia*, „România Mare. Foaia voluntarilor și soldaților români din Franța și Italia”, 1919, 2, nr. 32, 8 martie, p. 3; nr. 33, 22 martie, p. 2; *Scrisori din Italia. Misiunea canonicului Dr. Al. Nicolescu – Activitatea comitetului de propagandă – Părintele Dr. Vasile Lucaciu – Banchetul ziaristilor și sfințirea primului steag românesc*, „Patria. Organ al Partidului Național Român”, Sibiu, 1919, 1, nr. 43, 5 aprilie, p. 1-2; *Dr. Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor*. Texte alese. Studiu introductiv, îngrijirea ediției, note și comentarii de Ion Iacoș și Valeriu Achim, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1988, p. 6-12, 84-97, 416; Gheorghe Bodea, *Memorandistul Vasile Lucaciu într-o ipostază inedită*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica”, Cluj-Napoca, 1999, 44, nr. 1, p. 81-87; Idem, *Părintele Vasile Lucaciu într-o importantă misiune diplomatică încă necunoscută*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica”, 1999, 44, nr. 1, p. 89-101.

1917-18, vizându-se constituirea unui așezământ național pentru acești tineri, care până atunci studiau la Colegiul Grec din Via Babuino 149 sau la Colegiul „De Propaganda Fide” din Piazza di Spagna. De altfel spiritul național, efervescent în anii Primului Război Mondial, a reunit cele două inițiative, cea laică a intelectualității Vechiului regat și cea confesională a elitei greco-catolice transilvănene, dintr-o naturală manifestare a unității factorilor culturali române, aceștia încercând să se autopropună unitar și compact în raportul cu celelalte națiuni europene.

Planul fondării unui institut românesc de studii superioare la Roma a fost în cele din urmă materializat în 1920, prin cointeresarea lui Nicolae Iorga, autorul unui proiect de inițiativă parlamentară care prevedea întemeierea a două Școli Superioare române, la Paris și la Roma, profilate pe studii arheologice și istorico-filologice, cu secții complementare pentru artele frumoase⁷. Proiectul a fost votat în Adunarea Deputaților și în Senat în august 1920, bucurându-se de sprijinul necondiționat al lui Duiliu Zamfirescu, la data respectivă președinte al Camerei. După promulgarea legii de înființare a celor două institute române în octombrie 1920, în paralel cu fireasca evoluție legislativo-juridică a chestiunii (întocmirea Regulamentului de funcționare a Școlilor, legiferat prin decret regal în iunie 1921; numirea directorilor, la propunerea Academiei Române – Nicolae Iorga fiind desemnat în fruntea instituției din Franța, iar Vasile Pârvan în fruntea celei de la Roma, numire operată în octombrie 1921), statul român, prin persoana reprezentantului său la Roma, ministrul Al. Lahovary⁸, a încercat să obțină un sediu pentru Școala nou fondată, primind pe de o parte sugestii de cumpărare a unor imobile – soluție nefezabilă în condițiile situației dificile în care se afla atunci valuta românească –, și încercând, pe de altă parte, sensibilizarea autorităților romane în vederea reluării proiectului antebelic al unei concesiuni funciare în favoarea

---

⁷ Pentru o panoramă asupra problemei, vezi George Lăzărescu, *Școla Română din Roma*, București, Edit. Enciclopedică, 1996; noua ediție, București, Edit. Fundației Culturale Române, 2002; Veronica Turcuș, *Vasile Pârvan și contribuția instituțională a Academiei Române la înființarea Școlii Române din Roma (1920-1922)*, „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, Cluj-Napoca, 2008, 47, p. 237-268.

⁸ Alexandru Emanuel Lahovary (1856-1950), nepot pe linie maternă a lui Apostol Arsache (prim ministru al Principatelor Unite în 1862), a fost crescut și educat la Paris, în virtutea tradiției elitei românești din vremea respectivă. A intrat de tânăr în lumea diplomației și s-a ținut departe de frământările vieții politice interne. Era văr mai îndepărtat cu oratorul și omul politic Alexandru N. Lahovary, al cărui secretar general a fost în perioada în care ultimul îndeplinea funcția de ministru al Afacerilor Străine. A avut o carieră diplomatică îndelungată și plină de succese, în cadrul căreia misiunile la Roma au avut un loc important. În 1893, a fost trimis ministru al României în capitala Italiei, apoi a reprezentat interesele țării noastre la Constantinopol (obținând acolo istorica iradea a sultanului în favoarea aromânilor), Viena sau Paris (unde a negociat cu Aristide Briand alianța cu Franța, în 1916). Cariera diplomatică și-a încheiat-o tot la Roma, la o vârstă înaintată, de numele său fiind legată întreaga operă de negociere cu statul italian și municipalitatea capitalei, în favoarea obținerii concesiunii pe care s-a construit edificiul Academiei di Romania. Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, 1918-1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1993, p. 55-56; Costel Iordăchiță, *Un diplomat ilustru: Alexandru Emanuel Lahovary (1856-1950)*, „Mousaios”, Muzeul Județean Bacău, 2003, 8, p. 241-260.

României. Tratatul purtat pe parcursul anului 1921 de șeful Legației române de la Roma cu municipalitatea capitalei⁹ au condus la semnarea actului de concesiune din 12 ianuarie 1922, prin care Primăria Romei dădea în folosință perpetuuă României, în schimbul unei chirii simbolice anuale în valoare de o liră, un teren de 4717,9 m² aflat în vecinătatea Villei Borghese, aproape de terenul care ar fi trebuit să revină statului român dacă inițiativa antebelică ar fi fost încununată de succes.

Situația financiară dificilă a României după Primul Război Mondial nu a permis începerea imediată a construcției pe terenul respectiv, statul român fiind interesat la sfârșitul anului 1921 de obținerea unei locații provizorii pentru Școala de la Roma. La acest nivel al problemei, *iter*-ul proiectului întemeierii institutului român din Italia s-a intersectat din nou cu cel al inițiativei ecleziastice, care urmărea în continuare obținerea locației pentru un colegiu sau seminar al tinerilor studioși greco-catolici¹⁰. În 1920, Vasile Lucaciu și ministrul nostru pe lângă Sfântul Scaun, Dimitrie Pennescu¹¹, făcuseră numeroase întâmpinări pentru obținerea uzului complexului abațial Santa Susanna, situat în Piazza San Bernardo alle Terme, în favoarea comunității greco-catolice române, tratative avantajate de situația juridică particulară în care se afla în anii respectivi amintita mănăstire.

Complexul abațial Santa Susanna fusese edificat în forma actuală la sfârșitul secolului al XVI-lea, pentru comunitatea de maici cisterciene instituită canonic la 9 februarie 1586 cu sprijinul vecinei comunități de monahi cistercieni de la San Bernardo alle Terme¹². La 7 octombrie 1587, papa Sixt al V-lea a conces proaspăt

---

⁹ Pentru detalii asupra concesiunii vezi „Atti del Consiglio Comunale di Roma dell'anno 1921. II. Quadrimestre”, Roma, Tipografia Centenari, 1921, p. 446-448, 545.

¹⁰ De altfel, în anul 1914 greco-catolicii români obținuseră din partea papei Paul al X-lea concesiunea în vederea uzului liturgic al bisericii San Salvatore alle Coppelle, o veche biserică romană situată în Piazza delle Coppelle, aproape de Pantheon. Din cauza dificultăților războiului, greco-catolicii au luat biserica în folosință doar din anul 1919.

¹¹ Dimitrie C. Pennescu (1874-1938) a fost numit trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României pe lângă Sfântul Scaun la 12 iunie 1920 și a deținut această calitate diplomatică până la 23 mai 1928. Avea în urmă o carieră diplomatică îndelungată, pe care a construit-o după 1897, anul în care a absolvit Facultatea de Drept a Universității din București. A urmat toate treptele ierarhice până la cea de ministru plenipotențiar clasa a II-a (în 1920). Mandatul pe lângă Sfântul Scaun venea după o perioadă de familiarizare cu mediul diplomatic roman, în calitate de consilier de legație la Misiunea noastră pe lângă statul italian. *România-Vatican. Relații diplomatice. I. 1920-1950*, București, Edit. Enciclopedică, 2003, p. 3-4.

¹² Ordinul cistercian, fondat în 1098 la Cîteaux în Franța de călugări din familia benedictină de Cluny, care a promovat ideea unei reforme monastice constând într-o disciplină comunitară mai strictă și a principii teologice-liturgice reduse la esență, și-a precizat constituția monastică în secolul al XII-lea, prevedea, în general, pentru abațiile feminine dependența directă de abatele celei mai apropiate mănăstiri de monahi cistercieni. Pentru detalii asupra Ordinului cistercian, a istoriei sale și a monahismului feminin în cadrele acestuia vezi Șerban Turcuș, Veronica Turcuș, *Ordinul cistercian. Artă și instituții cisterciene în Transilvania medievală*, București, România Press, 2003, p. 9-163 (privitor la abațiile de călugărițe cisterciene în special p. 80-89). Comunitatea monastică cisterciană masculină de la San Bernardo alle Terme datează tot de la sfârșitul secolului al XVI-lea, având sediul în complexul abațial amenajat din 1598 într-o serie de încăperi ale extremității occidentale a centurii de ziduri exterioare aparținând anticului complex al Termelor lui Dioclețian. Respectivul săli fuseseră cumpărate de nobila romană Caterina Sforza di Santa Fiora, care a și finanțat construcția bisericii, dedicată Sfântului Bernard de Clairvaux (1091-1153), unul dintre fondatorii Ordinului cistercian, pe care îl venera în mod deosebit.

formatei comunități de călugărițe biserica Santa Susanna, vechi edificiu ecleziastic roman, o bazilică prezentând trei nave, a cărei istorie urcă până spre secolul al IV-lea, când a fost ridicată pe un teren din imediata apropiere a Termelor lui Dioclețian, pe locul a două case aparținând familiei Sfintei Susana, martirizată în 295, în vremea împăratului Dioclețian.

În contextul instalării comunității abațiale cisterciene la Santa Susanna, biserica a fost refăcută în 1595, după un plan cu navă unică (formulă în general specifică mănăstirilor feminine ale Ordinului cistercian), direcția lucrărilor fiind asigurată de arhitectul Carlo Maderno (1556-1629), care este și autorul impunătoarei fațade spre Via Venti Settembre, ridicată în 1603. Interiorul este decorat cu fresce ale pictorului bolognez Baldassare Croce (1558-1628), ale lui Cesare Nebbia da Orvieto (1536-1614) și ale artistului roman Paris Nogari (1536-1601) reprezentând, în paralel, viața Sfintei Susana și a Susanei biblice. Altarul principal păstrează o pictură cu tema decapitării Sfintei Susana, operă a artistului palermitan Tommaso Laureti (1530-1603)¹³. Frescele și celelalte opere de artă ale bisericii, de o deosebită valoare, puteau fi rareori admirate datorită specificului mănăstirii, edificiul ecleziastic fiind în mare parte a timpului închis laicilor.

Istoria comunității abațiale feminine cisterciene de la Santa Susanna a cunoscut o perioadă dificilă în timpul ocupației napoleon din 1811, viața monastică reluându-și cursul normal doar în 1814, când unele maici care au fost nevoite să părăsească mănăstirea s-au putut reîntoarce la Santa Susanna. După 1870, odată cu victoria de la Porta Pia și înlăturarea ultimului punct de rezistență al armatei pontificale, statul italian și-a impus definitiv dominația asupra Romei, cu consecințe nefavorabile asupra comunităților religioase ale Romei papale. Prin legea nr. 33 din 3 februarie 1871 referitoare la transferul capitalei statului italian la Roma, guvernul regal a fost autorizat să exproprieze acele edificii mănăstirești existente în oraș, considerate necesare instalării aparatului guvernamental, chiar dacă erau ocupate de comunități aparținând diverselor ordine religioase. Proximitatea Palatului Quirinale, veche reședință estivală papală, ales ca sediu de

---

Prin eforturile acestei aristocrate romane au fost așezați cistercienii în respectiva zonă a Romei, Caterina Sforza exprimându-și dorința de a fi înmormântată în biserica întemeiată cu sprijinul său financiar. Edificată pe structura unei săli circulare termale antice, rămasă intactă inclusiv la nivelul mării sale cupole cu un diametru de 22 m., biserica San Bernardo a fost supranumită și „biserica fără ferestre” pentru că este luminată, asemănător Pantheonului, printr-un *impluvium*, deschidere acoperită de o mică lanternă. Pentru detalii vezi *Le Chiese di Roma. Catalogo generale del Gabinetto Fotografico nazionale* a cura di Giuseppe Scavizzi, I, Roma, Ist. Grafico Tiberino, 1961; Publio Parsi, *Chiese romane*, vol. II, *Da S. Agata dei Goti a S. Clemente*, Roma, Liber, 1969 (Roma aeterna, 2); *Catalogo delle Chiese di Roma. Con edifici annessi ed altri istituti religiosi. Sintesi schematica delle chiese e conventi con i relativi artisti che hanno operato in essi*, a cura di Anna Grelle, vol. I-II, Roma, Gabinetto fotografico Nazionale, 1972; Filippo Caraffa, *Monasticon Italiae. Repertorio topo-bibliografico dei monasteri italiani*, vol. I: *Roma e Lazio (eccettuate l'arcidiocesi di Gaeta e l'abbazia „nullius” di Montecassino)*, Cesena, Centro Storico Benedettino Italiano, 1981; Ferruccio Lombardi, *Roma. Chiese, Conventi, Chiostri progetto per un inventario 313-1925*, Roma, EdilStampa, 1993.

¹³ Pentru detalii asupra complexului abațial Santa Susanna vezi Ghetti Apollonj, Maria Bruno, *S. Susanna*, Roma, Marietti, 1965, 96 p. (*Le Chiese di Roma illustrate*, 85).

către regalitatea italiană instalată la Roma, a determinat inserarea complexului abațial Santa Susanna pe lista construcțiilor expropriate de Administrația Domeniilor Statului prin Decretul Regal din 26 ianuarie 1873. Complexul mănăstiresc Santa Susanna a fost expropriat împreună cu terenurile adiacente, excluse fiind desigur biserica și câteva încăperi destinate locuinței preotului-paroh însărcinat cu oficierea serviciului religios. Interesul statului italian a fost de ordin militar, destinând o parte din construcțiile și terenul expropriat de la amintita abație edificării cazarmei Regimentului de cuirasari (Corazzieri), care asigura garda regelui, astăzi trupele de gardă ale președintelui Republicii Italiene, care a păstrat reședința la Palatul Quirinale. Restul construcțiilor și al proprietății funciare ale complexului mănăstiresc au fost în parte vândute de către Administrația Domeniilor Statului pentru construirea unor locuințe private, iar cealaltă parte, cuprinzând edificiile anexe bisericii și o grădină de aproximativ 1200 m², a fost lăsată pentru adăpostirea maicilor cisterciene, formula juridică adoptată fiind aceea a unei concesiuni pe bază de chirie pe care Administrația Domeniilor Statului a acordat-o mai întâi Consiliului constituit în vederea lichidării bunurilor ecleziastice cu finalitate socială confiscate (Giunta Liquidatrice dell'Asse Ecclesiastico) și apoi Fondului pentru Binefacere și Religie al orașului Roma din cadrul Direcției generale a Fondului pentru Culte din Ministerul Justiției și al Afacerilor Religioase, organism statal a cărui obligație legală era asigurarea spațiului de locuit pentru comunitățile ale căror edificii au fost înstrăinate. De aceea, complexul abațial Santa Susanna nu a mai intrat sub incidența legii nr. 1402 din 19 iunie 1873, care a extins la nivelul întregii provincii a Romei suprimarea corporațiilor religioase, construcțiile mănăstirești adiacente bisericii și terenul aferent fiind deja expropriate din rațiuni strategice, în favoarea și pentru uzul serviciilor guvernamentale. Problema a devenit spinoasă în momentul în care cardinalul Francis Patrick Moran, arhiepiscop de Sidney și deținător al titlului de cardinal de Santa Susanna¹⁴, a acționat în justiție, la 17 iunie 1903, atât Administrația Domeniilor Statului cât și Direcția generală a Fondului pentru Culte, revendicând edificiile și toate bunurile abației S. Susanna pe motiv că acestea nu aparținuseră călugărițelor cisterciene, ci titlului de cardinal cu care era investită respectiva biserică romană, organism care nu intrase în prevederile legii suprimării din 19 iunie 1873 și nici în rândul edificiilor pasibile de expropriere în conformitate cu legea din 3 februarie 1871, care se limita doar la edificiile aparținând corporațiilor religioase.

---

¹⁴ Titlul de cardinal corespunde întotdeauna unei biserici din Roma și este asociat demnității de principe al Bisericii – cardinal prin dispoziția exclusivă a Papei. În general, titlurile de cardinal sunt „moștenite” de episcopi, arhiepiscopi și mitropoliți care conduc dieceza în care a funcționat primul cardinal titular al respectivei biserici din Roma. Colegiul cardinalilor, instituție fundamentală pentru funcționarea Sfântului Scaun, își are originea în grupul celor 25 de preoți ai bisericilor parohiale-titulare din Roma, celor 7 (mai apoi 14 diaconi regionali), a celor 6 diaconi palatini și a celor 7 (din secolul al XII-lea în număr de 6) episcopi suburbicari care constituiau un corp al consilierilor papei în calitatea sa de episcop al Romei. Șerban Turcuș, *Vademecum la Sfântul Scaun*, București, Edit. Academiei Române, 2007, p. 103.

Acțiunea juridică a rămas fără finalitate, dar următorul cardinal titular de Santa Susanna, arhiepiscopul de Bologna, Giorgio Gusmini (creat cardinal preot de Santa Susanna în Consistoriul din 6 decembrie 1915), a ridicat din nou problema în 1919, de data aceasta din punct de vedere administrativ, arătându-se dispus să o rezolve cu bunăvoință, în sensul că își limita revendicările la partea din complex și grădină închiriată de Fondul pentru Binefacere și Religie și ocupată de călugărițele cisterciene.

În timpul în care se preparau documentele și se adunau dovezile pentru rezolvarea controverselor, o societate care includea funcționari din Ministerul Finanțelor și o alta, ai cărei membri erau funcționari ai Ministerului Agriculturii, au cerut achiziționarea unei părți de 800 m² din grădină pentru a construi locuințe sociale. Aflând de proiect, cardinalul Gusmini a înaintat Administrației Domeniilor Statului și Direcției generale a Fondului pentru Culte o somație prin care se solicita respectivelor instituții să nu dispună în nici un fel de partea edificiului abațial care încă își păstra scopul inițial, cel de a adăposti comunitatea monastică cisterciană, și nici de grădină, aceasta până când se va rezolva litigiul asupra proprietății. Problema vânzării terenului a fost amânată, iar din partea Bisericii s-a înregistrat în acel moment tatonarea unei soluții alternative, care ar fi adus complexul abațial în poziția de a nu fi dezmembrat, cel puțin în nucleul rămas integru: cedarea sa spre folosință episcopatului altei națiuni, sub forma unei biserici naționale¹⁵ și a unui colegiu ecleziastic unde să fie instruiți viitorii clerici ai națiunii respective. În felul acesta, fiecare dintre părțile aflate în litigiu ceda o prerogativă a sa: Sfântul Scaun dădea biserica Santa Susanna spre folosință liturgică națiunii respective, iar statul italian oferea uzul complexului mănăstiresc pentru seminarul ecleziastic.

Profitând de aceste circumstanțe, prelatul greco-catolic Vasile Lucaci și ministrul nostru pe lângă Sfântul Scaun, D. Pennescu, au făcut demersuri, în

---

¹⁵ Bisericele naționale din Roma sunt biserici catolice încredințate câte unei comunități naționale. Originile acestei instituții promovate de Sfântul Scaun se găsesc în tradiția constituirii, încă din Evul mediu, a unor organisme de caritate legate de anumite biserici romane, care cuprindeau spitale, hanuri și alte tipuri de servicii spirituale și asistențiale dedicate pelerinilor care vin la Roma și care aparțin unei anumite „națiuni”. Aceste organisme erau organizate în general ca și confraternități și erau susținute financiar prin donațiile și rentele provenite din lășămintele unor binefăcători auți aparținând comunității naționale respective. Deseori erau legate și de *scholae* naționale, care formau clerul națiunii date, bisericele și bogățiile lor fiind la vremea respectivă un indice al importanței respectivei comunități naționale și a prelaților care o patronau. Multe dintre aceste organisme, pierzându-și menirea în secolul al XIX-lea odată cu preluarea controlului de către stat, au fost dizolvate și bunurile lor au fost expropriate prin legislația privitoare la suprimarea corporațiilor religioase din 1873. Cu toate acestea, în deceniile următoare, prin diverse acorduri și apoi prin Tratatul de la Lateran, bunurile au reintrat sub jurisdicția Bisericii. Dacă termenul de „națiuni” includea, până la 1870, și comunitățile religioase ale altor state italiene (existând de exemplu biserici naționale la Roma ale lombarzilor, piemontezilor, venețienilor, florentinilor etc.), după acest moment conceptul a fost aplicat doar comunităților naționale alogene, care sunt active și în prezent la Roma, bucurându-se de uzul în scopuri liturgice al unor biserici romane. Pentru detalii vezi Carlo Sabatini, *Le Chiese nazionali a Roma*, a cura della Presidenza del Consiglio dei Ministri, Roma, 1978-1979, passim (extras din „Vita Italiana”, 1978, nr. 7-11; 1979, nr. 2,3,4,7).

decursul anului 1920, pentru obținerea cesionării edificiilor mănăstirești și a bisericii Santa Susanna în scopul fondării unui colegiu sau seminar pentru pregătirea tinerilor greco-catolici români. Se pare că, așa cum indică documentele păstrate la Roma, la Arhivele Centrale de Stat, fondul Președinția Consiliului de Miniștri¹⁶, propunerile românești s-au lovit de opoziția călugărițelor cisterciene, care au refuzat să își părăsească mănăstirea, așa că Sfântul Scaun nu s-a arătat deschis cererii părintelui Lucaciu și ministrului Pennescu, readucând litigiul în fața instanței.

Problema a fost complicată de vacanța titlului de cardinal de Santa Susanna, apărută prin decesul cardinalului Gusmini la 24 august 1921. Pentru a reprezenta titlul de cardinal devenit vacant, Sfântul Scaun l-a numit pe cardinalul Oreste Giorgi – care fusese creat cardinal diacon de Santa Maria in Cosmedin în Consistoriul din 4 decembrie 1916, devenit mai apoi cardinal preot tot la Santa Maria in Cosmedin de la 25 mai 1923 –, biserica Santa Susanna rămânând fără cardinal titular vreme de trei ani. Cardinalul Oreste Giorgi era deci titular de Santa Maria in Cosmedin și doar reprezenta titlul de Santa Susanna. Numai la 18 decembrie 1924 a fost numit cardinal titular de Santa Susanna Giovanni Vincenzo Bonzano, fost delegat apostolic în Statele Unite vreme de zece ani. Complicațiile care rezultau din vacanța titlului de cardinal rezultau din faptul că, în virtutea legilor Regatului Italiei, cardinalul titular deținea biserica, iar absența acestuia o lăsa fără proprietar.

Oricum, cardinalul Giorgi a inițiat din nou, printr-o citație din 8 decembrie 1921, proces împotriva statului italian. Pe acest fundal complex, al litigiului pentru edificiile mănăstirești de la Santa Susanna dintre Sfântul Scaun și statul italian, readus în fața instanței la sfârșitul anului 1921, și al vacanței titlului de cardinal, este repropus la începutul anului 1922, prin efortul misiunii noastre diplomatice pe lângă guvernul italian, proiectul instalării în complexul abațial amintit a Institutului românesc de Arheologie, Istorie și Literatură creat în 1920 și în fruntea căruia fusese numit, din toamna anului 1921, Vasile Pârvan. La începutul anului 1922, din 8 ianuarie până la 10 martie, academicianul Vasile Pârvan s-a aflat la Roma în calitate de director al proaspăt înființatei Școli Române, pentru a stabili primele contacte cu autoritățile științifice italiene și cu reprezentanții celorlalte institute străine din capitală, urmărind totodată din punct de vedere logistic întreaga chestiune a inaugurării instituției. Se afla așadar în Roma la 12 ianuarie 1922, când statul român semna cu Primăria capitalei italiene actul de concesiune pentru terenul din Valle Giulia destinat viitorului edificiu al Școlii Române și era viu interesat de posibilitatea ca statul italian să ofere un sediu provizoriu institutului său. Guvernul italian nu s-a arătat însă dispus să ofere un local, cât de modest, Școlii Române, aceasta și în contextul păstrării unei atitudini diplomatice destul de reci la Roma față de țara noastră în urma politicii promovate de ministrul de externe al

---

¹⁶ Archivio Centrale dello Stato (A.C.S.), fond Presidenza del Consiglio dei Ministri (P.C.M.), 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (vezi documentul nr. 6 din anexă).

guvernului Bonomi, marchizul Della Torretta¹⁷, așa că Vasile Pârvan s-a adresat, cu sprijinul reprezentantului român D. Pennescu, Sfântului Scaun, fiind primit imediat după sosirea sa la Roma de către cardinalul secretar de stat Pietro Gasparri¹⁸. La solicitarea lui Vasile Pârvan de a obține de la Sfântul Scaun un local pentru școala sa, s-a răspuns favorabil, la aceasta contribuind și monseniorul Francesco Marmaggi, nunțiu apostolic la București, care recomandase anticipat soluționarea pozitivă a cererii printr-o scrisoare călduroasă adresată cardinalului Gasparri¹⁹.

Având aceste asigurări din partea Sfântului Scaun, la 15 ianuarie 1922, Legația noastră pe lângă statul italian a redactat o notă diplomatică având caracter confidențial – înmănată subsecretarului de stat al Ministerului Afacerilor Străine din Italia, Angelo Valvassori Peroni²⁰, la 16 ianuarie – prin care se arăta că directorul nou createi instituții române de la Roma, Vasile Pârvan, vicepreședinte al Academiei Române, ar dori să inaugureze cât mai repede cu putință instituția la a cărei conducere fusese numit, însă lipsa localurilor disponibile pe de o parte și situația defavorabilă a valutei românești, pe de altă parte, constituiau obstacole de netrecut. Legația noastră în Italia venea cu următoarea propunere: în condițiile în care Sanctitatea Sa acordă României biserica Santa Susanna, iar cardinalul Gasparri l-a asigurat pe ministrul român pe lângă Sfântul Scaun că Vaticanul nu va avea nicio obiecție în a ceda României imobilul anex acestui edificiu ecleziastic, ocupat în momentul respectiv de o comunitate de maici – pentru care se va găsi un alt spațiu –, guvernul italian era solicitat să abandoneze la rândul său, în favoarea României, pretențiile asupra imobilului în cauză, pentru care era în curs un proces îndelungat. „Institutul românesc – se afirma în nota Legației noastre – cu cei 12-15 studioși laici, și cei 20 de seminaristi transilvăneni care vor fi de asemenea adăpostiți aici, va putea fi pus în stare de funcționare fără întârziere în ziua în care

---

¹⁷ Pietro Paolo Tomasi marchiz Della Torretta (Palermo, 1873 – Roma, 1962), ministrul Afacerilor Externe al Italiei în anii 1921-22, era un diplomat cu o remarcabilă carieră în domeniu. În ajunul Primului Război Mondial era ministru plenipotențiar al Italiei la München. A fost membru al delegației italiene la Conferința de Pace de la Paris (1919), apoi ambasador la Viena. După perioada în care a fost ministru de Externe în guvernul Bonomi (1921-22), a fost ambasador la Londra. Diplomat fin și om politic echilibrat, nu a aderat la fascism. Din 20 iulie 1944 până la 25 iunie 1946 a fost președintele Senatului. Era un bun cunoscător al lumii slave și al problemelor politice ale Europei central-orientale, expert remarcabil în limba rusă. Poziția sa rezervată față de țara noastră a fost o consecință a alianței dinastice dintre Casa Regală a României și cea iugoslavă, logodna principesei Marioara cu regele Alexandru al Iugoslaviei fiind percepută la Roma ca o declarație de solidaritate din partea țării noastre cu interesele și pasiunile antiitaliene ale iugoslavilor.

¹⁸ Pietro Gasparri (1852-1934) a fost cardinal secretar de stat pe timpul pontificatului lui Benedict al XV-lea și al lui Pius al XI-lea.

¹⁹ Vezi raportul strict confidențial al lui Vasile Pârvan, redactat în calitate de director al Școlii Române din Roma, către Ministerul Instrucțiunii Publice pentru perioada ianuarie – martie 1922, în Vasile Pârvan, *Corespondență...*, p. 237-238.

²⁰ Angelo Valvassori Peroni (născut la Carpiano, Milano în 6 aprilie 1870 – mort la Milano la 27 septembrie 1931) a fost senator al Italiei de la 3 octombrie 1920. La vremea respectivă nu aparținea vreunei grupări politice.

guvernul italian va declara că cedează României pretențiile sale asupra mănăstirii în cauză, așa cum a fost convenit între Vatican și Legația României pe lângă Sfântul Scaun.²¹

Solicitarea noastră a fost susținută la nivelul înaltelor structuri ale statului italian de Tommaso Tittoni, președintele Senatului²², care la 21 ianuarie 1922 a adresat direct primului ministru, Ivanoe Bonomi²³, o scrisoare în care îi cerea să examineze nota diplomatică a Legației României, considerând că respectiva chestiune este de competența Președinției Consiliului de Miniștri și exprimându-și sprijinul deschis față de rezolvarea favorabilă a problemei: „Am impresia – scria Tittoni în epistola sa către Bonomi – că noi avem un mare interes ca tinerii români să vină să studieze la Roma.”²⁴ Demersul românesc pe lângă președintele Senatului italian se baza pe raporturile de amicitie personală pe care reprezentantul nostru la Roma, Al. Lahovary, le stabilise încă din anii antebelici

²¹ A.C.S., fond P.C.M., 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (doc. nr. 1 din anexă).

²² Tommaso Tittoni (16 noiembrie 1855, Roma – 7 februarie 1931, Roma), diplomat și om politic italian, provenea dintr-o familie de tradiție în viața politică romană (tatăl său, Vincenzo Tittoni, fusese deputat și senator, iar în perioada Risorgimento-ului a participat la o serie de acțiuni împotriva statului pontifical). După terminarea studiilor juridice, Tommaso Tittoni a intrat în viața politică, fiind ales în Camera Deputaților în 1886, unde s-a menținut până în 1897. A fost apoi numit senator de regele Vittorio Emanuele al III-lea la 25 noiembrie 1902. Între 1903 și 1905 a devenit ministru al Afacerilor Străine, apoi a ocupat pentru scurt timp demnitatea de prim-ministru în anul 1905, între 12 martie și 27 martie. Trimis în fruntea reprezentanței Italiei la Londra (din februarie până în martie 1906), a reluat portofoliul Externelor în al treilea guvern Giolitti. Cariera diplomatică a continuat-o la Paris, unde a reprezentat statul italian în perioada aprilie 1910 – noiembrie 1916. A ocupat pentru a treia oară funcția de ministru al Afacerilor Străine în guvernul Nitti (din iunie 1919 până la 21 mai 1920) și a fost totodată șeful delegației italiene la Conferința de Pace de la Paris. A avut și funcția de președinte al senatului Italiei între anii 1921-1924 și 1924-1929. După Marșul asupra Romei, Tittoni l-a sprijinit pe Mussolini, devenind primul președinte al Academiei Italiene (28 octombrie 1929 – 16 septembrie 1930), cea mai importantă instituție culturală a Italiei fasciste. A fost interesat de chestiunea Basarabiei, căreia i-a consacrat o serie de articole, apărute atât în Italia, cât și în România (*La Bessarabia, la Romania e l'Italia*, „Nuova Antologia di Scienze, Lettere ed Arti”, 1927, vol. 330, 1 aprilie, p. 257-277, extras, Roma, 1927, 23 p.; *Basarabia, România și Italia*, „Convorbiri literare”, București, 1927, 60, mai-august, p. 14-37; *Questioni del giorno: Tunisia – Abissinia – Bessarabia – Libia – Jugoslavia – Albania*. Con prefazione di Benito Mussolini, Milano, Treves, 1928, XII+217 p., studii publicate în contextul ratificării de către Italia, în anul 1927, a Tratatului de la Paris din toamna anului 1920, prin care se recunoștea suveranitatea românească asupra Basarabiei).

²³ Ivanoe Bonomi (18 octombrie 1873 – 20 aprilie 1951), avocat, jurnalist și om politic italian de orientare socialistă, fondator al Partidului Socialist Reformist Italian. A ocupat poziții importante în aparatul guvernamental italian din 1916, fiind ministru al Lucrărilor Publice (1916-19), ministru de Război (1920-1921) și ministru de Finanțe (aprilie 1921 – iulie 1921). În perioada 4 iulie 1921 – 26 februarie 1922 a fost prim-ministru al Italiei. După instaurarea dictaturii fasciste s-a retras din viața publică, dedicându-se studiilor istorice. La 9 iunie 1944 a fost numit din nou prim-ministru.

²⁴ A.C.S., fond P.C.M., 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (doc. nr. 2 din anexă).

cu Tommaso Tittoni²⁵. Ca urmare a recomandării călduroase pe care președintele Senatului italian a făcut-o memoriului, Președinția Consiliului de Miniștri a întocmit un dosar cu situația complexului abațial Santa Susanna, solicitând Direcției generale a Administrației Civile din Ministerul de Interne, Direcției generale a Administrației Domeniilor Statului din Ministerul de Finanțe și Direcției generale a Fondului pentru Culte din Ministerul Justiției informații în detaliu asupra problemei. De asemenea, Președinția Consiliului de Miniștri a consultat Ministerul Afacerilor Externe privitor la posibilitatea receptării acestei solicitări și la cursul pe care-l va urma respectiva problemă²⁶. Răspunsurile ministerelor au fost defavorabile, Direcțiunea generală a Fondului pentru Culte răspunzând la 6 martie 1922 că nu pare „oportun și posibil, cel puțin în situația actuală, să se dea curs cererii guvernului român de a se fonda în complexul abațial Santa Susanna un Institut de Arheologie, Istorie și Literatură”²⁷. Directa referire la situația actuală era legată, pe de o parte, de schimbările care avuseseră loc la Sfântul Scaun după moartea papei Benedict al XV-lea, survenită în data de 22 ianuarie 1922, deci chiar în momentul când părea că evoluția problemei va fi favorabilă României, iar pe de altă parte, viza solicitările pe care Congregația Misionară a Sfântului Paul (fondată la New York în 1858) le făcuse Scaunului Apostolic pentru a obține dreptul de a oficia în biserica Santa Susanna. De altfel,

²⁵ Atitudinea filoromână a lui Tittoni s-a manifestat încă din primii ani ai secolului trecut, când a deținut pentru întâia oară portofoliul Afacerilor Străine. Chemat să conducă Ministerul de Externe al Italiei la sfârșitul anului 1903, Tommaso Tittoni a dus o politică de consolidare a raporturilor româno-italiene. În anul 1905, Tittoni a sprijinit viguros la Constantinopol acțiunea lui Al. Lahovary – atunci reprezentantul nostru pe lângă Sublima Poartă – de a obține recunoașterea oficială a cuțovlahilor de către Imperiul otoman, inițiativă finalizată pozitiv. De altfel Italia își susținea atunci și propriile interese în Balcani, iar la București, în anumite cercuri politice, a fost vehiculată ideea unui stat albanez-valah sub dublul protectorat al României și al Italiei sau a unei confederații balcanice prezidată de un principe regal italian, care să fie în același timp suveranul albano-vlahilor. Un alt moment al apropierii dintre Tittoni și Lahovary a fost în perioada imediat antebelică și primii ani ai războiului, ambii aflându-se la Paris în calitate de reprezentanți diplomatici ai țării lor. În capitala Franței, prin intermediul misiunilor lor de aici, Italia și România negociau în august 1914 denunțarea Triplei Alianțe. De asemenea, în primăvara anului 1916, misiunea noastră la Paris a avut un rol deosebit în pregătirea terenului pentru intrarea României în război. Misiunea colonelului Rudeanu și contactele sale cu Briand au avut permanenta susținere a Italiei și directul sprijin al ambasadorului Tittoni, cunoscut pentru constanta sa amicitie față de România. În cadrul Conferinței de Pace de la Paris, la cererea directă a lui Tittoni, care a participat în calitate de ministru de Externe al Italiei, s-a hotărât ascultarea și a unui reprezentant al României în chestiunea Basarabiei (punctul nostru de vedere a fost susținut de Brătianu). De asemenea, Tittoni a insistat pentru luarea unei decizii în privința Basarabiei, dar a fost singurul, membrii conferinței nereușind să se pună de acord. A susținut de asemenea poziția României în momentele în care se discuta oportunitatea acțiunii ei militare împotriva Ungariei, iar când, într-o ședință, s-a propus o rectificare a hotarelor Dobrogei, Tittoni a sugerat ca problema să fie unită cu chestiunea Basarabiei. Tommaso Tittoni, *Basarabia, România și Italia*, „Convorbiri literare”, 1927, 60, mai-august, p. 22-32.

²⁶ A.C.S., fond P.C.M., 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (doc. nr. 3 și 5 din anexă).

²⁷ Idem, doc. nr. 6 din anexă.

superiorul general al acestei congregații, Thomas Burke, sprijinit de fratele său, John J. Burke, care era secretarul general al Conferinței Naționale Catolice Americane, sensibilizase cele mai înalte cercuri ale politicii americane în vederea obținerii dreptului de folosință în scopuri liturgice a bisericii Santa Susanna de către comunitatea americană din Roma. Încă din vara anului 1921, delegatul apostolic în Statele Unite, arhiepiscopul Giovanni Bonzano, a recomandat cardinalului secretar de stat Gasparri cedarea uzului ecleziastic al Sfintei Susana în vederea stabilirii acolo a bisericii naționale a americanilor la Roma. În mod similar acțiunilor diplomatice românești, și ambasadorul Statelor Unite în Italia, Richard Washburn Childs, a făcut demersuri pentru obținerea complexului abațial Santa Susanna, situat chiar lângă ambasada americană. Așa cum reiese din corespondența lui Vasile Pârvan, aflat la Roma pe toată perioada în care au avut loc tratativele, se pare că o consistentă donație financiară din partea cardinalilor americani participanți la Conclavul unde a fost ales noul papă, Pius al XI-lea, a tranșat problema în favoarea Statelor Unite²⁸. La 26 februarie 1922, printr-o slujbă festivă, pauliștii își luau în folosință lăcașul de cult, celebrându-se o slujbă pentru întreaga comunitate americană și, în același timp, pentru cea vorbitoare de engleză din Roma. Evenimentul fusese programat cu două săptămâni mai înainte, dar a fost amânat din cauza unei campanii în presa italiană, care acuza Scaunul Apostolic de o înstrăinare a bisericii în favoarea americanilor. Sensibilizarea opiniei publice a fost urmată de un protest în Camera Deputaților și de o decizie a Cultelor, care stabilea că în viitor nu vor mai fi alocate sume bisericii respective, pauliștii fiind străini. În acest context, al reactivării cauzei dintre statul italian și Scaunul Apostolic, nici Ministerul de Finanțe – care avea în subordinea sa Administrația Domeniilor Statului – nu considera necesar (așa cum arăta în răspunsul său adresat Președinției Consiliului de Miniștri la 15 martie 1922 asupra oportunității susținerii solicitării guvernului român), să se cedeze vreun drept în favoarea României, sugerând ca singură variantă vânzarea complexului către statul român, aceasta însă numai după ce maicilor cisterciene și canonicilor de la Lateran (adăpostite acolo după ce complexul abațial de la Santa Pudenziana unde locuiau fusese folosit pentru necesități de război) li se va asigura o altă locuință²⁹.

Așa cum rezultă din dosarul privitor la complexul mănăstiresc Santa Susanna păstrat la Președinția Consiliului de Miniștri, publicat în anexă, interesant e faptul că între momentul 29 ianuarie 1922, imediat următor notei diplomatice române (când secretariatul Președinției Consiliului de Miniștri a cerut Administrației Civile din Ministerul de Interne date asupra complexului Santa Susanna), și 2 martie 1922

²⁸ Pentru expunerea în detaliu a tratativilor purtate de americani cu Sfântul Scaun în vederea obținerii complexului abațial Santa Susanna, vezi Veronica Turcuș, *Vasile Pârvan și contribuția instituțională...*, p. 260-264.

²⁹ A.C.S., fond P.C.M., 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (doc. nr. 7 din anexă).

(când secretariatul Președinției Consiliului de Miniștri a cerut informații amănunțite Finanțelor, Justiției și Afacerilor Străine) chestiunea a fost lăsată la o parte. Se pare că oficialitățile italiene așteptau atunci să vadă poziția Sfântului Scaun, după alegerea noului papă, și în legătură cu solicitările americanilor. În plus, în februarie 1922 s-a produs o schimbare guvernamentală în Italia, venind la conducere un cabinet condus de Luigi Facta. Problema a fost reactivată în luna martie, când ministrul român al Afacerilor Străine, Take Ionescu, se afla în misiune politică la Roma. Cum în presa bucureșteană apăruseră, la sfârșitul lunii februarie 1922, informații despre tratativele cu Scaunul Apostolic în care era implicat Vasile Pârvan, iar această indiscreție a deranjat Vaticanul, pe motiv că se purtau negocieri între Sfântul Scaun și un stat ortodox pentru „cedare de avere catolică”³⁰, abordarea pe care a avut-o diplomația românească la începutul lunii martie a fost ușor diferită. În acest context, Santa Susanna era din nou promisă românilor, biserica pentru slujbele comunității greco-catolice, iar edificiul abațial pentru seminarul teologic al acesteia, fiind deci vizați doar românii uniți. Privitor la Școala Română, ministrul Pennescu inițiasă tratative cu secretariatul de stat al Sfântului Scaun, pentru ca acesta să consimtă la găzduirea instituției într-o altă mănăstire³¹. A fost stabilit un acord cu monseniorul Pizzardo din partea secretariatului de stat, traducerea sa în practică urmând a fi convenită de această instituție împreună cu Direcția Cultelor din Italia și cu reprezentantul nostru pe lângă Sfântul Scaun³². De aceea, la întâmpinarea Președinției Consiliului de Miniștri din 21 martie 1922, prin care Ministerul Afacerilor Străine era solicitat să dea date asupra pașilor oficiali pe care guvernul român îi întreprinsese pentru așezarea Școlii Române în complexul de la Santa Susanna³³, Externele italiene răspundeau prin două telegrame (din 22 martie, cu caracter confidențial, respectiv 29 martie)³⁴, arătând că statul român ceruse concesiunea complexului, dar nu pentru a instala Institutul Superior românesc de Arte și Arheologie, ci pentru a fonda un seminar ecleziastic pentru tinerii clerici români. „Sfântul Scaun, de asemenea – arăta Ministerul Afacerilor Străine al Italiei –, nu se dovedește deloc înclinat spre o asemenea concesiune, așa că nu mai are nicio rațiune înaintarea spre studiu a solicitării românești.”³⁵

În consecință, Școala Română de la Roma și-a inaugurat activitatea în toamna anului 1922, într-un local închiriat pe Via Emilio del Cavaliere numărul 11, însă Vasile Pârvan spera în continuare – așa cum rezultă din corespondența sa personală³⁶ –, la o posibilă instalare în complexul abațial de la Santa Susanna. Planurile sale se întemeiau pe eforturile misiunii noastre pe lângă Sfântul Scaun,

³⁰ Vasile Pârvan, *Corespondență și acte...*, p. 412-413.

³¹ Vezi scrisoarea lui Vasile Pârvan de la 13 martie 1922, adresată Martei Bibescu. *Ibidem*, p. 231-232.

³² *Ibidem*, p. 238.

³³ A.C.S., fond P.C.M., 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (doc. nr. 8 din anexă).

³⁴ Idem, doc. nr. 9, 10 din anexă.

³⁵ Idem, doc. nr. 9 din anexă.

³⁶ *Vasile Pârvan. Corespondență și acte...*, p. 415.

care determinase Secretariatul de Stat al Vaticanului să sugereze pauliștilor să se mute din complexul abațial, fiindu-le propuse alte locații învecinate. Diplomația românească a păstrat aceeași linie hotărâtă în privința chestiunii complexului abațial Santa Susanna pe tot parcursul anului 1923, exploatând momentele politice favorabile.

Între timp, procesul intentat de reprezentantul titlului de cardinal de Santa Susanna statului italian la sfârșitul anului 1921 a fost tranșat în favoarea Administrației Domeniilor Statului, titlul de cardinal cedând acestuia o suprafață de 800 m² din terenul adiacent bisericii. În aceste condiții, cardinalul Giorgi a inițiat la 13 aprilie 1923 o serie de demersuri, cu susținerea senatorului Cesare Sili³⁷, pentru a cumpăra respectivul teren, în vederea readucerii patrimoniului ecleziastic al bisericii la dimensiunea sa inițială³⁸. Întâmpinările făcute pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri nu au avut rezultatul dorit, deoarece la 18 ianuarie 1922 fusese perfectat actul de vânzare a suprafeței aflate în proprietatea Administrației Domeniilor Statului către Cooperativa „Amici”, act aprobat cu o decizie ministerială la 29 mai 1922. Deoarece statul italian avusese câștig de cauză, deci valabilitatea contractului de vânzare-cumpărare nu mai era atacată, iar asociația respectivă nu dorea să renunțe la bunul achiziționat, nu s-a putut răspunde pozitiv la solicitarea cardinalului Giorgi³⁹.

În ceea ce privește statutul de biserică națională a americanilor din Roma pe care lăcașul de cult de la Santa Susanna începuse să îl dobândească prin instalarea pauliștilor acolo, se poate afirma că numirea lui Giovanni Vincenzo Bonzano – fost delegat apostolic în Statele Unite din 2 februarie 1912 – drept cardinal titular de Santa Susanna, în Consistoriul din 18 decembrie 1924, a dat problemei un curs favorabil. Interesant este de remarcat faptul că Bonzano fusese creat cardinal preot de San Pancrazio la 11 decembrie 1922 și numirea sa la Santa Susanna a fost de fapt o transferare a titlului. Prin decizia cardinalului Bonzano, procuratorul general al pauliștilor, Thomas Lantry O'Neill, a fost instalat ca preot-paroh al bisericii, Santa Susanna dobândind funcția de biserică națională a comunității americane din Roma.

După moartea cardinalului Bonzano (26 noiembrie 1927), titlul de cardinal de Santa Susanna a fost deținut de arhiepiscopul de Tarsus și, oficial la Propaganda Fide, de Alexis-Henri-Marie Lépicier, între 19 decembrie 1927 și 20 mai 1936. Abia odată cu acordarea titlului de cardinal de Santa Susanna arhiepiscopului de Westminster, Arthur Hinsley, la 13 decembrie 1937, la Santa Susanna este așezat un cardinal titular vorbitor de limba engleză. După trecerea la cele veșnice a cardinalului Hinsley (17 martie 1943), titlul de Santa Susanna a rămas vacant până

---

³⁷ Cesare Sili (11 mai 1862 – 4 martie 1943), senator al Regatului Italiei din 30 decembrie 1914, personalitate politică activă în perioada antebelică și interbelică, s-a numărat printre semnatarii discursului pronunțat de Mussolini în Senat la 30 martie 1938, ocazie cu care ducele a fost proclamat prim-mareșal al Imperiului.

³⁸ A.C.S., fond P.C.M., 1923, fasc. 2.6., nr. 1144 (doc. nr. 11 din anexă).

³⁹ Idem, doc. nr. 12 și 13 din anexă.

în 1946, când a fost inaugurată o adevărată tradiție a numirii arhiepiscopilor americani drept cardinali titulari de Santa Susanna. Astfel, la 18 februarie 1946, arhiepiscopul de Detroit, Edward Aloysius Mooney, a devenit titular de Santa Susanna. Din 1958 au fost numiți în poziția de cardinali titulari de Santa Susanna doar arhiepiscopi de Boston, începând cu Richard James Cushing (cardinal de Santa Susanna între 15 decembrie 1958 și 2 noiembrie 1970), continuând cu Humberto Sousa Medeiros (titular al amintitei biserici între 5 martie 1973 și 17 septembrie 1983) și cu Bernard Francis Law (cardinal de Santa Susanna din 25 mai 1985).

Referitor la edificiul abațial de la Santa Susanna unde ar fi trebuit să fie așezată provizoriu Școala Română din Roma, el a fost în cele din urmă obținut de comunitatea de călugărițe cisterciene, recunoscută din 1937 ca persoană juridică, statut de care fusese privată în urma procesului de secularizare precedent. În anul 1968, cardinalul titular de Santa Susanna, Richard Cushing, a transferat pe seama mănăstirii cisterciene feminine toate bunurile revendicate (biserica și complexul abațial). Actualmente edificiul ecleziastic are statut de lăcaș de cult al abației cisterciene și de biserică națională a cetățenilor SUA care rezidează în Roma.

ANEXĂ

1.

Notice remise le 16 Janvier au Sous-Secrétaire d'Etat aux Affaires Etrangères

Personnel et Confidentiel

Une loi votée l'année dernière par le Parlement roumain a créée deux Instituts d'Archéologie, d'histoire et de littérature à Paris et à Rome, le premier sous la Direction de M-r le Professeur Iorga, le second sous celle de M-r Parvan, Vice-Président de l'Académie Roumaine.

M-r Parvan, qui se trouve depuis quelques jours à Rome, aurait désiré inaugurer le plus tôt possible son Institut; malheureusement l'absence de locaux disponibles d'un côté et d'un autre la situation défavorable du change roumain, constitueraient un empêchement insurmontable si nous n'avions pas en vue une autre combinaison que voici:

S. S. le Pape vient d'accorder à la Roumanie l'église de Sancta Susana, piazza St. Bernardo, et le Cardinal Gaspari a assuré le Ministre de Roumanie auprès du Saint-Siège, que le Vatican ne ferait aucune difficulté pour céder à la Roumanie l'immeuble contigu à cette église et qui est actuellement occupé par un couvent de soeurs pour lesquelles il sera trouvé une autre habitation, mais cette concession à la Roumanie ne pourrait avoir effet que le jour où le Gouvernement italien aurait abandonné, également en faveur de la Roumanie, ses prétentions sur l'immeuble en question qui datent d'un procès ouvert depuis longtemps, mais que le Gouvernement italien n'a paraît-il pas de chance de gagner.

L'Institut roumain, avec les 12-15 étudiants laïques et les 20 séminaristes transylvains qui y trouveraient également place, pourrait-être mis en état de fonctionner sans retard le

jour où le Gouvernement italien aurait déclaré céder à la Roumanie ses prétentions sur le couvent en question, ainsi qu'il a été entendu entre le Vatican et la Légation de Roumanie auprès de Saint-Siège.

M-r Parvan a eu l'occasion de recevoir la même promesse de Son Eminence le Cardinal Gaspari, en personne.

Rome, le 15 Janvier 1922.

2.

Senato del Regno
Il Presidente

21/1922

Caro Bonomi,

Ti accludo esaminando una memoria che il ministro r. Rumania ha rimesso al Min. degli Esteri, ma che riguarda questione che deve essere decisa dal Pres. del Consiglio.

Mi pare che noi abbiamo interesse grande a che giovani rumeni vengano a studiare a Roma.

Con un cordiale saluto,

Aff.mo

Tittoni

3.

Presidenza del Consiglio dei Ministri
N. 251

Roma, addì 29-1-1922

Urgente

Appunto per la Direzione Generale dell'Amministrazione Civile

Il Presidente del Senato ha raccomandato l'accluso memoriale, rimesso il 16 Gennaio corr. a S. E. Valvassori-Peroni dal Ministro di Rumania circa la cessione della Chiesa di S. Susanna a Piazza S. Bernardo e dell'immobile annesso.

Si prega di volere, insieme con la restituzione dell'allegato, fornire gli elementi per una risposta a S. E. Tittoni.

Il Segretario Capo
Penocelli

4.

Ministero dell'Interno [bollo della Presidenza del Consiglio dei Ministri, 2 febbraio 1922]
Appunto per la Presidenza del Consiglio dei Ministri

La Chiesa di S. Susanna e l'attiguo immobile non appartengono ad opera pia soggetta alla sorveglianza di questo Ministero.

L'accenno contenuto nel promemoria del Ministro di Rumania ad una causa in corso circa i diritti che il Governo Italiano vanterebbe su detti immobili fa pensare che si tratta di beni di proprietà di ente ecclesiastico o corporazione religiosa soppressi.

In ogni caso, l'eventuale cessione di tali diritti è di competenza del Ministero delle Finanze (Direzione Generale del Demanio) e di quello della Giustizia e Culto, i quali possono fornire a codesto On. Gabinetto le notizie richieste al riguardo.

Roma, addì 29 Gennaio 1922

Il Direttore Generale dell'Amministrazione Civile
[Indescifrabil]

5.

Presidenza del Consiglio dei Ministri
N. 251

Roma, addì 2. III. 1922

Oggetto

Fabbricato annesso alla Chiesa di Santa Susanna in Roma

Indirizzo

I

On. Ministero delle Finanze
(Direz. Genle. del Demanio)

II

On. Ministero della Giustizia
(Direz. Genle. del Fondo Culto)

È stata richiamata l'attenzione di questa Presidenza su quanto segue:

Il Governo Rumeno intenderebbe fondare a Roma un istituto di archeologia, storia e letteratura installandolo nel fabbricato annesso alla Chiesa di Santa Susanna occupato adesso da alcune suore per le quali però si è trovata altra abitazione. Senonché prima occorrerebbe che il Governo Italiano rinunziasse ai diritti che vanta sul fabbricato medesimo giusto processo da lungo tempo pendente.

Nulla risultando in proposito a questa Presidenza ed essendovi motivo di ritenere che il predetto fabbricato faccia parte di beni appartenenti a ente ecclesiastico o corporazione religiosa soppressi si comunica la cosa a codesto On. Ministero e si resta in attesa delle informazioni che potranno esser favorite al riguardo.

Il Segretario Capo
Ierraris

III

2-3-922

On. Ministero degli Affari Esteri

È stata segnalata anche a questa Presidenza la nota trasmessa dal Governo Rumeno a codesto On. Ministero per ottenere che il Governo Italiano abbandoni i diritti che vanta sul fabbricato annesso alla Chiesa di Santa Susanna, a piazza S. Bernardo, nel quale il Governo Rumeno vorrebbe installare un Istituto di archeologia, storia e letteratura.

Sarà gradito conoscere il pensiero di codesto on. Ministero circa l'eventuale accoglimento dell'istanza e l'indirizzo dato alla pratica.

Il Segretario Capo
Ierraris

6.

Ministero della Giustizia e degli Affari di Culto
Direzione generale del Fondo per il Culto

Roma, addi 6 marzo 1922

[bollo della Presidenza del Consiglio dei Ministri, 8 marzo 1922]

Fondo di Beneficenza e Religione nella Città di Roma
N. di Pos. 167
di Prot. 494

Risposta a nota 2 marzo 1922
N. 251

[Indirizzato]
Alla Ecc.ma Presidenza del Consiglio dei Ministri

Oggetto
Fabbricato annesso alla Chiesa di S. Susanna in Roma

Mi reco a premura di rispondere subito al dispaccio di codesta Ecc.ma Presidenza in data 2 corrente mese N. 251.

Con la legge 3 Febbraio 1871 N° 33 sul trasferimento della capitale il Governo del Re fu autorizzato ad espropriare quei fabbricati monastici esistenti in Roma, anche se occupati da religiosi o religiose, e di cui si ritenesse necessaria la destinazione ad usi e servizi governativi.

Tra questi fabbricati, insieme ai terreni attigui, fu compreso il Monastero delle Cistercensi di S. Susanna, la cui espropriazione fu operata dal Demanio mediante Decreto Reale del 26 Gennaio 1873, e così prima che venisse pubblicata la legge 19 Giugno 1873 N° 1402 che estese alla provincia romana la soppressione delle corporazioni religiose.

Il fabbricato ed i terreni espropriati, esclusi soltanto alcuni locali riservati per abitazione del rettore incaricato della ufficiatura della Chiesa, parte furono destinati a Caserma dei Corazzieri, parte furono dal Demanio venduti a scopo di costruzione di case private, il rimanente, cioè la porzione che più trovavasi a contatto con la Chiesa, ed un orto di circa 1200 metri quadrati si lasciarono per abitazione delle religiose mediante concessione in affitto da parte del Demanio dapprima alla Giunta Liquidatrice dell'Asse Ecclesiastico di Roma e poi al Fondo di beneficenza e religione nella città di Roma, rappresentato da questa Direzione Generale, cui incombeva, ed incombe per legge l'obbligo di provvedere all'abitazione delle religiose superstiti.

Il 17 Giugno 1903 il Cardinale Francesco Patrizio Moran, Arcivescovo di Sidney, allora titolare della Chiesa di S. Susanna, convenne in giudizio tanto l'Amministrazione Demaniale quanto questa Direzione Generale, nella rappresentanza suindicata, per ottenere la rivendicazione del fabbricato e dei beni del Monastero di S. Susanna, perché essi appartenevano non alle monache Cistercensi, ma al titolo cardinalizio, ente non colpito dalla legge di soppressione del 19 Giugno 1873, e per conseguenza non compresi neppure nella facoltà di espropriazione sancita dalla legge 3 Febbraio 1871, la quale l'aveva limitata ai fabbricati spettanti alle corporazioni religiose.

Il giudizio non ebbe seguito; ma l'E.mo Cardinale Giorgio Gusmini, Arcivescovo di Bologna, e succeduto nel titolo cardinalizio della Chiesa di S. Susanna, nel 1919 risollevò la questione in sede amministrativa, dichiarandosi disposto a comporla bonariamente nel senso di limitare la rivendicazione alla sola parte del fabbricato e dell'orto tenuta in affitto dal Fondo di beneficenza e religione nella città di Roma ed occupata dalle religiose.

Mentre si stavano raccogliendo i documenti e gli elementi per risolvere la vertenza, una cooperativa tra funzionari del Ministero delle Finanze ed un'altra tra funzionari del Ministero di Agricoltura chiesero l'acquisto di una porzione (800 metri quadrati) dell'orto,

allo scopo di costruirvi case economiche. Il Cardinale Gusmini, avutone sentore, notificò all'Amministrazione Demaniale ed a questa Direzione Generale un atto di diffida a non disporre in alcun modo del fabbricato monastico tuttora rimasto a tale uso e dell'orto, fino a quanto non fosse stata risolta la questione della proprietà di essi, e così la chiesta cessione rimase sospesa, e fino ad ora, almeno per quanto consti, non è avvenuta.

Morto il Cardinale Gusmini⁴⁰, la S. Sede nominò a rappresentare il vacante titolo cardinalizio di S. Susanna il Cardinale Oreste Giorgi⁴¹, il quale con atto di citazione delli 8 Dicembre 1921 ripropose la questione in sede giudiziaria, e la causa è ancora in corso.

Sembrerebbe quindi che, sino a quando non sarà decisa la contestazione, esista sempre un impedimento alla disponibilità del fabbricato e dell'orto.

Né a questa Direzione Generale risulta che si sia già trovata un'altra abitazione per le monache Cistercensi di S. Susanna: anzi sta in fatto che, avendo nel 1920 Mons. Lucaciu, Prelato cattolico rumeno, insieme al Sig. Pennesco, Ministro di Rumenia presso la S. Sede, fatto pratiche per ottenere la cessione del fabbricato e della Chiesa di S. Susanna allo scopo di fondarvi un Collegio o Seminario per giovani chierici cattolici di quella Nazione, le Monache Cistercensi fecero viva opposizione non intendendo di abbandonare la loro dimora.

E la stessa S. Sede non solo non si mostrò propensa alla richiesta di Mons. Lucaciu e del Ministro Pennesco, ma fece e continua a fare premure perché sia fatto diritto all'azione che sta svolgendo il rappresentante del titolo cardinalizio.

Per le identiche ragioni quindi non sembra opportuno e possibile, almeno allo stato delle cose, di aderire alla richiesta del Governo Rumeno per fondare nel fabbricato di S. Susanna un Istituto di Archeologia, Storia e Letteratura.

Il Direttore Generale

[Indescifrabil]

7.

Ministero delle Finanze
Direzione generale del Demanio
Prot. N. 31191 Div. 2

Roma, addì 15 mar. 1922

Risposta a nota
del 2 marzo 1922 N. 251-

All'On. Presidenza del Consiglio dei Ministri-
Roma

Oggetto

Fabbricato annesso alla Chiesa di Santa Susanna in Roma-
[bollo della Presidenza del Consiglio dei Ministri, 17 marzo 1922]

L'ex Monastero delle Cistercensi annesso alla Chiesa di Santa Susanna in Roma è pervenuto al Demanio non in applicazione delle leggi eversive degli Enti ecclesiastici, ma in seguito ad espropriazione in forza della legge 3 febbraio 1871 n. 33 sul trasferimento a Roma della Capitale del Regno, e contro pagamento del relativo prezzo.

⁴⁰ Cardinalul Giorgio Gusmini a fost creat cardinal preot de Santa Susanna în Consistoriul din 6 decembrie 1915. A decedat la 24 august 1921.

⁴¹ Cardinalul Oreste Giorgi a fost creat cardinal diacon de Santa Maria in Cosmedin în Consistoriul din 4 decembrie 1916. A fost numit la 12 martie 1918 penitențier major al Penitențieriei Apostolice. La 25 mai 1923 a fost numit cardinal preot tot la Santa Maria in Cosmedin. Titlul său de cardinal nu era, în consecință, cel de Santa Susanna, pe care doar îl reprezenta.

Sulla maggior parte del terreno annesso al detto Monastero fu costruita la Caserma dei Corazzieri; di altra piccola parte sono in corso le pratiche per la vendita ad una Cooperativa Edilizia.

Il restante terreno, insieme con l'ex Monastero è dato in affitto all'amministrazione del Fondo di Beneficenza e Religione in Roma per allogarvi le monache Cistercensi superstiti e, recentemente, anche le canonichesse Lateranensi, che dovettero abbandonare il fabbricato monastico di Santa Pudenziana essendo esso stato adibito a servizi di guerra.

Quando, per la destinazione di quell'ex Monastero ad Istituto di Archeologia per conto del Governo Rumeno, fosse eliminato l'ostacolo del cennato affitto, perché l'Amministrazione del Fondo di religione potesse diversamente provvedere al ricovero delle monache, il Governo Italiano potrebbe vendere il fabbricato a quello Rumeno. Non sarebbe certamente a parlare di rinunzia dello Stato italiano ai diritti che gli derivano dalla espropriazione eseguita in virtù di una legge speciale, per quanto tali diritti gli siano contestati con un giudizio, iniziato appena nel mese di dicembre dello scorso anno, dal Cardinale Titolare della Chiesa di Santa Susanna: giudizio, nel quale non potrà l'Amministrazione demaniale che riportare piena vittoria.

Il Direttore Generale
Giammarino

8.

Presidenza del Consiglio dei Ministri
N. 251

Roma, li 21. III. 1922
[Indirizzato a]

On. Ministero degli Affari Esteri

Oggetto

Fondazione di un Istituto Romeno nel fabbricato annesso alla Chiesa di Santa Susanna

Far copia delle lettere dei Ministeri della Giustizia e delle Finanze

Nello scorso febbraio fu segnalato, in via ufficiosa, alla Presidenza del tempo il desiderio del Governo Rumeno di fondare a Roma un Istituto di archeologia, storia e letteratura e di installarlo nel fabbricato annesso alla Chiesa di Santa Susanna in piazza San Bernardo. Senonché vantando su tale fabbricato dei diritti il Governo Italiano si faceva presente che per appoggiare il desiderio del Governo Romeno sarebbe stato necessario che il Governo Italiano avesse rinunciato a questi suoi diritti.

Nulla risultando all'ufficio della Presidenza circa tali diritti si chiesero notizie sullo stato delle cose ai Ministeri della Giustizia e delle Finanze i quali hanno risposto con le note che si uniscono in copia.

Si prega ora di far conoscere se siano stati fatti passi ufficiali da parte del Governo Romeno per l'istituzione della Scuola in parola nel fabbricato di Santa Susanna e di tener presente nella trattazione della relativa pratica quanto hanno riferito i Ministeri predetti.

Il Segretario Capo
V.[incenzo] Casoli⁴²

⁴² Vincenzo Casoli (1864-1943) prim-președinte la Curtea de Apel din Bologna (februarie 1922 – septembrie 1923), procuror general la Curtea de Apel din Torino (septembrie 1923 – decembrie 1924), prim-președinte la Curtea de Apel din Torino (decembrie 1924 – august 1934), secretar-șef la Președinția Consiliului de Miniștri din 16 martie 1922 și senator al Regatului de la 21 septembrie 1933.

9.

R. Ministero degli Affari Esteri
Direzione generale degli affari politici,
commerciali e privati d'Europa e Levante

Telespresso N. 16605/103
Indirizzato a
Riservato

On. Presidenza del Consiglio dei Ministri

Ufficio 3/C

(Posizione) 27-Romania

Roma, li 22. mar. 1922

(Oggetto) Istituto Superiore Romeno a Roma

(Riferimento) Suo foglio del 2 marzo corrente N. 251

(Testo) Con nota del 14 gennaio u.s. questa Legazione di Romania ha effettivamente interessato questo R. Dicastero circa la sede dell'erigendo Istituto Superiore romeno in Roma, affermando che la S. Sede era disposta a cedere alla Romania per tale uso l'immobile attiguo alla Chiesa di S. Susanna, attualmente adibito a convento di suore, purchè il R. Governo avesse abbandonato, egualmente in favore della Romania, alle sue pretese sull'immobile stesso.

Assunte le opportune informazioni, a mezzo della Direzione Generale del Fondo per il Culto, è viceversa risultato che la Romania aveva effettivamente chiesto la cessione del fabbricato e della Chiesa, ma non per installarvi l'Istituto Superiore romeno di arte ed archeologia, sibbene per fondarvi un seminario ecclesiastico per giovani chierici romeni. La S. Sede, per altro, non ebbe a mostrarsi affatto propensa a tale cessione, e quindi è venuta a cadere completamente la ragione di porre allo studio la richiesta romena.

Comunico quanto precede per opportuna conoscenza dell'E.V.

Tosti Di Valminuta⁴³.

10.

R. Ministerio degli Affari Esteri
Direzione generale degli affari politici,
commerciali e privati d'Europa e Levante

Telespresso N. 18055/116
Indirizzato a

On. Presidenza del Consiglio dei Ministri

Ufficio 3/C

(Posizione) 27 Romania

Roma, li 29 Mar. 1922

(Oggetto) Fondazione di un Istituto superiore Romeno in Roma

(Riferimento) Suo foglio del 21 marzo corrente N. 251

(Testo) Circa l'Istituto superiore di Storia ed Archeologia che il Governo romeno intenderebbe fondare in Roma e che desidererebbe installare nel fabbricato attiguo alla

---

⁴³ Fulco Tosti Di Valminuta (1874-1939), conte palatin, nobile din familia ducilor de Valminuta și militar de carieră (a fost căpitan de vas în timpul Primului Război Mondial), a ocupat funcția de subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Externe al Italiei în perioada 26 februarie – 1 august 1922 (în timpul primului guvern condus de Luigi Facta), când ministru de Externe era Carlo Schanzer. Aceeași funcție, de subsecretar de stat la Afacerile Externe, o va deține și în al doilea guvern Facta (1 august – 31 octombrie 1922).

Chiesa di Santa Susanna, ho già riferito col mio telesspresso del 22 marzo corrente, N. 16605/103 che si è incrociato col foglio al quale rispondo⁴⁴.

Il Sotto Segretario di Stato
Tosti Di Valminuta

11.

Promemoria: premesse fatte da S. Eminenza Giorgi, rappresentante del titolo cardinalizio di S. Susanna all'onor. Senatore Cesare Sily.
Lettera in data del 13 Aprile 1923

Presidenza del Consiglio dei Ministri
N. 1144

Roma, addi 20-4-1923

Oggetto: Titolo Cardinalizio di S. Susanna. Acquisto di terreno demaniale.
A. S.E. il Ministro delle Finanze.
Roma

In dipendenza della applicazione della legge del 1866 sulla soppressione delle corporazioni religiose, tra la Direzione Generale del Fondo per il Culto ed il Titolo Cardinalizio di S. Susanna sorse una questione sulla appartenenza della Chiesa di S. Susanna e del terreno adiacente che da parte del Fondo per il Culto si assumerà di proprietà del convento omonimo e quindi incamerabile al demanio mentre da parte del Titolo Cardinalizio veniva sostenuto che il Convento di S. Susanna aveva soltanto l'uso della Chiesa e del terreno mentre la proprietà si apparteneva al titolo stesso.

La questione, dibattuta nelle vie giudiziarie, è stata ora transatta nel senso che da parte del Titolo Cardinalizio furono rilasciate al demanio 800 m² di terreno adiacente alla Chiesa, le quali dovevano essere cedute dal demanio ad una Cooperativa. Ora essendo stato riferito che detta Cooperativa avrebbe rinunciato a tale cessione sarebbe vivo desiderio del Titolo Cardinalizio di S. Susanna di acquistare il terreno dal Demanio dello Stato, per restituirlo al patrimonio di quel beneficio ecclesiastico, ricostituendo questo nelle sue primitive condizioni.

Ciò premesso, prego V. E.⁴⁵ perché voglia compiacersi di esaminare la possibilità di una favorevole soluzione.

---

⁴⁴ Documentele nr. 11, 12 și 13 datează din aprilie-iulie 1923 și tratează problema terenului adiacent bisericii S. Susanna, care împreună cu edificiile complexului abațial fusesse expropriat în 1873. Respectivul teren, trecut în proprietatea statului italian și vândut, în 1922, unui organism cooperatist, era acum solicitat de titlul de cardinal al bisericii, reprezentat de cardinalul Giorgi, urmărindu-se o eventuală răscumpărare a proprietății de la societatea cooperatistă care îl deținea și care nu era dispusă să vândă la data respectivă. În Archivio Centrale dello Stato, Roma, fond Presidenza del Consiglio dei Ministri, documentele se află la cota fasc. 2.6, nr. 1144, a. 1923, acestui fascicol fiindu-i alipite actele cu nr. 1-10, datând din anul 1922 și care fuseseră inițial catalogate în cadrul respectivului fond sub cota fasc. 15.5, nr. 251, a. 1922. Ar mai fi de menționat că documentele nr. 2, 3, 5, 8, 11, 13 sunt olografe, redactate pe hârtie cu antet tipărit, în timp ce documentele nr. 1, 4, 6, 7, 9, 10, 12 sunt dactilografiate.

⁴⁵ Scrisoarea este scrisă de mână și fragmentul de frază „Ciò premesso, prego V. E.” apare inserat cu creionul deasupra, după ce, într-un prim moment, subsecretarul de stat optase pentru o formulare mai lungă, care exprima evident directul interes al bisericii în rezolvarea pozitivă a chestiunii: „Mi permetto quindi di segnalare alla attenzione dell'E. V. il desiderio manifestato da S. E. il Cardinale titolare di S. Susanna [perché voglia compiacersi di esaminare la possibilità di una favorevole soluzione].”

Delle determinazioni dell'E. V. gradirei un cenno⁴⁶ di notizia.

Il sott. di Stato

Giacomo Acerbo⁴⁷

12.

Ministero delle Finanze
Provveditorato Generale dello Stato

Roma, li 1 Maggio 1923

Protocollo N. 32746-Div. II.

All'On. Presidenza del Consiglio dei Ministri

Risposta a Nota
del 20 aprile 1923

N. 1144

[bollo della Presidenza del Consiglio dei Ministri, 4 maggio 1923]

Oggetto: Titolo Cardinalizio di S. Susanna – Acquisto di terreno demaniale.

Le basi della transazione con il Titolo Cardinalizio di S. Susanna sono state già concordate con la Direzione Generale del Fondo per il Culto ed il rappresentante del Titolo stesso; finora non è stato stipulato l'atto dovendosi sottoporre il medesimo al preventivo esame del Consiglio di Stato. Fra le condizioni accettate dalle parti vi è quella che il Titolo Cardinalizio rinuncia a qualsiasi pretesa sul terreno adiacente alla Chiesa di S. Susanna, che non è stato rilasciato dal Titolo anzidetto, ma è stato invece espropriato, insieme al fabbricato monastico, nel 1873 in forza della legge 3 febbraio 1871 N° 33 sul trasferimento in Roma della Capitale.

Detto terreno è stato già venduto con atto 18 gennaio 1922, approvato con D. M. 29 maggio 1922 N° 61161, alla Cooperativa „AMICI” la quale finora non ha dimostrato di voler rinunciare all'acquisto. Questo Ministero quindi non può prendere in considerazione il desiderio del Titolo Cardinalizio di acquistare il terreno di cui trattasi.

p. Il Ministro [Indescifrabil]

---

⁴⁶ Termenul „un cenno” este subliniat în scrisoare și dedesubt apare completarea, cu o grafie diferită, „ad equo presso”.

⁴⁷ Giacomo Acerbo (25 iulie 1888 – 9 ianuarie 1969) era subsecretar la Președinția Consiliului de Miniștri în anii respectivi. De formație economist (și-a încheiat specializarea în științe agrare la Pisa, în 1912), Acerbo s-a distins ca voluntar în Primul Război Mondial, iar după încheierea conflictului s-a remarcat prin orientările sale filofasciste. În timpul Marșului asupra Romei a fost alături de Mussolini, pe care l-a însoțit apoi în momentele când a primit de la rege sarcina de a forma guvernul și l-a asistat în formarea cabinetului, preluând funcția de subsecretar la Președinția Consiliului de Miniștri. A ocupat succesiv demnitățile de vicepreședinte al Camerei Deputaților (1926-1929) și de ministru al Agriculturii și Silviculturii. Membru în Marele Consiliu Fascist, a susținut în 1938 proiectul de lege pentru transformarea Camerei Deputaților în Camera Fasciilor și Corporațiilor. În octombrie 1938 a luat poziție împotriva legilor rasiale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a servit în cadrul Statului Major, în calitate de colonel, pe fronturile alpin și balcanic, în februarie 1943 fiind numit ministru al Finanțelor și Tezaurului. După 8 septembrie 1943 a fost condamnat în contumancie, închis pentru o scurtă perioadă, apoi reabilitat în 1951, iar de atunci s-a concentrat în primul rând asupra carierei sale universitare.

13.

Presidenza del Consiglio dei Ministri
N. 1144

Roma, addì 16-7-1923

Oggetto: a firma del Uff. Goffredo
Indirizzo: Al Gr. Cmd. Cesare Sili
Senatore del Regno
Roma

On. Senatore

In relazione alle premesse fatte dalla S. Vostra per la cessione, da parte del Demanio dello Stato di un terreno adiacente alla Chiesa di S. Susanna, al Titolo Cardinalizio omonimo, il Ministero delle finanze, opportunamente e vivamente interessato della cosa, ha comunicato che il terreno di cui trattassi è stato già venduto con atto 18 gennaio 1922, approvato con D. M. 29 maggio 1922 alla Cooperativa „Amici” la quale non ha finora dimostrato di volere rinunciare all'acquisto.

Dispiacente di non averLe potuto dare una risposta conforme al Suo desiderio La ossequio distintamente
Goffredo

**Dalla storia della fondazione della Scuola Romena di Roma:
le trattative per il Complesso Abbaziale Cistercense di Santa Santa Susanna
(1920-1923)**

Riasunto

L'inaugurazione dell'attività della Scuola Romena di Roma, il 1 novembre 1922, istituzione fondata con la legge promulgata nell'ottobre 1920, fu preceduta da una serie di tappe organizzative, tra cui l'approvazione del Regolamento della Scuola (nel giugno 1921), la nomina del direttore (nell'ottobre 1921) e l'identificazione di un locale adatto per l'Istituto. In tale scopo, il direttore della Scuola, l'accademico Vasile Pârvan, si recò a Roma, dove rimase dall'8 gennaio al 10 marzo 1922, iniziando contatti con le autorità politiche e scientifiche italiane e vaticane, assecondato dai ministri della Romania presso il Quirinale e la Santa Sede, Alexandru Emanuel Lahovary e Dimitrie C. Pennescu. In questo contesto fu riattivato un progetto precedente, promosso nel 1920 dal prete transilvano Vasile Lucaciu e dal ministro Pennescu, che mirava all'insediamento del futuro seminario greco-cattolico romeno nel complesso abbaziale cistercense di Santa Susanna, monastero di notevole passato storico ed artistico, in quegli anni oggetto di dispute tra lo stato italiano e la Santa Sede. La Romania iniziò trattative diplomatiche tanto con lo stato italiano, quanto con la Sede Apostolica per la cessione dell'uso del monastero a favore dello stato romeno, per una chiesa nazionale ed un collegio ecclesiastico, dove potevano trovarsi il giusto posto anche i borsisti della Scuola Romena in Roma, fino alla costruzione del nuovo edificio della scuola sul terreno concesso in uso perpetuo alla nostra nazione dal Comune di Roma il 12 gennaio 1922. Il ministro Lahovary utilizzò tutti i suoi contatti diplomatici per promuovere l'iniziativa, ed ottenne l'appoggio del presidente del Senato italiano, l'on. Tommaso Tittoni, che mandò il 21 gennaio 1922 una lettera di raccomandazione direttamente al

presidente del Consiglio dei Ministri, Ivanoe Bonomi. La morte del papa Benedetto XV il 22 gennaio 1922 e le pressioni degli Stati Uniti per avere la chiesa, sita nei pressi dell'Ambasciata americana, destinata all'uso liturgico della comunità statunitense o di lingua inglese di Roma condussero ad un esito negativo dell'iniziativa. L'uso liturgico della chiesa di Santa Susanna fu concesso alla Congregazione Missionaria di San Paolo, congregazione religiosa statunitense e l'edificio ecclesiastico del monastero fungeva da chiesa nazionale della comunità statunitense di Roma. La Scuola Romana di Roma aprì le sue porte in un immobile presso in affitto in Via Emilio del Cavaliere 11, dove funzionò fino al trasferimento, nel dicembre 1932, nella nuova sede di Valle Giulia.

Parole chiave: Santa Sede, Roma, Scuola Romana, cistercensi, SUA, Collegio Greco-Catolico.